

ความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย
ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
Knowledge from Mural Paintings of Wat Toei
in Bangtanai Subdistrict, Pakkret District,
Nonthaburi Province

ขวัญฤทัย เวณโกเศศ¹ | Khwanruthai Venukoses
อุสา สุทธิสาคร^{2*} | Usa Sutthisakorn

Abstract

The objectives of this study were 1) to study the details and history of the mural paintings of Wat Toei in Bangtanai Subdistrict, Pakkret District, Nonthaburi Province, and 2) to systematically collect and disseminate the knowledge of Wat Toei murals in print media. It is a qualitative research, based on documents and in-depth interviews with 4 community experts and 1 painting artist, a total of 5 people. The data collection period was

¹ นักศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย; Student, Interdisciplinary Studies Program, School of Humanities, University of the Thai Chamber of Commerce

² รองศาสตราจารย์ ดร., ประจำสาขาสหวิทยาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย; Assoc. Prof., Interdisciplinary Studies Program, School of Humanities, University of the Thai Chamber of Commerce

*Corresponding author email: usa_sut@utcc.ac.th

from February - April 2021. The results showed that Bang Tanai Subdistrict, Pakkret District, Nonthaburi Province is a Mon community that immigrated to live since the late Ayutthaya period and Wat Toei is considered as one of the temples that have created outstanding murals by Ajarn Thep Neramit, Thai painting and skilled craftsman of the Fine Arts Department. The painting in the ubosot is a traditional Thai painting with a blend of Thai and Mon cultures. The color of the painting is quite bright, colorful, and not pale. The painting depicts the story of the Lord Buddha, starting from the period when Thao Sakka Thewarat invited Thao Sandusit Thewarat to come down from heaven and be reborn to enlighten as Lord Buddha until entering nirvana, and also the Ten Jataka tales. The highlight that reflects being Mon in the uposatha hall is the Dhamma chanting, Namotassa to Dhammacakkappavattana Sutta which is written in Mon characters around the uposatha hall. This is an important identity of Mon art that commonly applies abstract beliefs about Buddhism to convey as artistic works.

Keywords: Knowledge, Mural Painting, Wat Toei, Nonthaburi Province

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษารายละเอียดและประวัติความเป็นมาของจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี 2) เพื่อรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อย่างเป็นระบบในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้รู้ในชุมชนจำนวน 4 คน และผู้สร้างงานจิตรกรรม จำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น 5 คน ระยะเวลาเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน พ.ศ. 2564 ผลการวิจัยพบว่า ตำบลบางตะไนย์ อำเภอ

ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นชุมชนมอญที่อพยพมาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และวัดเตยถือเป็นวัดหนึ่งที่มีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังที่มีความโดดเด่นโดยฝีมือของอาจารย์เทพเนรมิต จิตรกรรมไทย ช่วงชั้นครูจากกรมศิลปากรงานจิตรกรรมภายในอุโบสถเป็นแบบจิตรกรรมไทยประเพณี มีการผสมผสานระหว่างไทยกับมอญ สีของงานจิตรกรรมค่อนข้างสดใส จัดจ้าน ไม่ซีด ในภาพวาดแสดงเรื่องราวพุทธประวัติตั้งแต่ท้าวสักกะเทวราชกราบทูลเชิญท้าวสันดุสิตเทวราชจุติจากสวรรค์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจนถึงปรินิพพานและชาดกสิบชาติ จุดเด่นที่สะท้อนความเป็นมอญในอุโบสถ คือ มีการเขียนบทสวดนะโมตัสสะจนถึงธัมมจักกัปปวัตนสูตรเป็นอักขระมอญเขียนรอบอุโบสถพอดี และมีอัตลักษณ์ที่สำคัญทางด้านศิลปกรรมมอญคือการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นนามธรรมมาถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรม

คำสำคัญ: ความรู้, จิตรกรรมฝาผนัง, วัดเตย, จังหวัดนนทบุรี

บทนำ

จิตรกรรมฝาผนัง (Mural painting) เป็นงานที่เขียนลงบนโครงสร้างของตัวอาคาร เช่น ฝาผนัง เพดาน เสา ช่อ คาน บานประตูหน้าต่างภายในวัดหรืออาคารเสนาสนะต่าง ๆ เนื้อหาหรือเรื่องราวที่นิยมเขียนส่วนมากจะเป็นพุทธประวัติ ไตรภูมิ เทพชุมนุม ชาดก วรรณกรรมทางศาสนา ปรีชาธรรม นิทานพื้นบ้าน วิถีชีวิต พระราชพิธี และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย มีความประณีต สวยงาม แสดงออกถึงความรู้สึกรัก ชีวีตจิตใจ และความนุ่มนวลอ่อนโยน สร้างสรรค์กันมาอย่างยาวนานนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (ชัยศวนิชวัฒนาวุฒิ, 2560) จิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นศิลปะประเภทหนึ่งซึ่งแสดงลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ของแต่ละชาติและเป็นรากฐานของวัฒนธรรม มีคุณค่าแห่งมรดกสังคมที่บรรพบุรุษได้สร้างสมไว้ จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยเป็นจิตรกรรมแบบประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน สะท้อนถึงความเชื่อความศรัทธาของคนไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนา และอุบายสั่งสอนผู้คนในเรื่องคุณธรรมและการทำความดีของคนในสมัยโบราณ จิตรกรรมในแต่ละภูมิภาคมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปมีการสอดแทรกนิทานพื้นบ้าน

เรื่องราวท้องถิ่น ข้าวของเครื่องใช้ การแต่งกาย และชีวิตความเป็นอยู่ลงไปบนภาพเขียน ทำให้เราศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้นได้จากภาพเขียนเหล่านี้ (มนต์ผกา วงษา, 2543)

ตำบลบางตะไนย์ อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี เป็นตำบลที่มีชาวมอญเข้ามาอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญอาศัยที่บ้านปากเกร็ดเมื่อปี พ.ศ. 2317 และในปี พ.ศ. 2365 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญอาศัยที่บ้านบางตะไนย์ บางพูด คลองบ้านแหลมใหญ่ จนกลายเป็นชุมชนมอญต่อเนื่องกันจนปัจจุบัน (องค์การบริหารส่วนตำบลบางตะไนย์, ม.ป.ป.) ชาวมอญนับเป็นชนชาติที่เคยเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดชาติหนึ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ มีอารยธรรมและภาษาเป็นของตนเองมาแต่โบราณ ชาวมอญเป็นชนเผ่ามองโกลอยด์ มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางด้านตะวันตกของประเทศจีน มีภาษาพูดอยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ในอดีตชาวมอญเคยมีอาณาจักรอยู่บริเวณตอนล่างของประเทศเมียนมา (สิโรตม์ ภินันท์รัชต์ธร, 2557) การอพยพเข้าสู่ประเทศไทย ปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกใน พ.ศ. 2127 ชาวมอญในดินแดนพม่าเดินทางไปมาหาสู่ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนไทยเป็นปกติตั้งแต่โบราณกาล แต่มีการอพยพครั้งใหญ่ ๆ หายยมาเป็นระลอก มี 9 คราว ด้วยกันสมัยอยุธยา 6 คราว สมัยธนบุรี 1 คราว และสมัยรัตนโกสินทร์ 2 คราว สาเหตุการอพยพมักเกี่ยวข้องกับการเมือง เช่น ลี้ภัยจากกองทัพพม่าเข้ามาในฐานะเชลยสงคราม ชาวมอญที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย ได้รับการดูแลอย่างดีจากพระมหากษัตริย์ไทย โดยจัดหาหลักแหล่งที่เหมาะสมให้เป็นที่อยู่ ส่วนมากจะอยู่ริมน้ำโดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือของกรุงเทพมหานครขึ้นไปบริเวณที่มีชาวมอญตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ ได้แก่ ปากเกร็ด นนทบุรี สามโคก ปทุมธานี และนครเขื่อนขันธ์หรือปากลัด พระประแดง รongลงมา ได้แก่ ตามลำน้ำแม่กลอง ในอำเภอบ้านโป่ง อำเภोधาราม จังหวัดราชบุรี (วารดา พุ่มผกา, 2560)

ชาวมอญเป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนา จึงได้สร้างวัดอารามไว้ในชุมชนของตนเอง และมักวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเพื่อตกแต่งอาคาร เสนาสนะต่าง ๆ เพื่อใช้

สอนพุทธศาสนา หรือบอกเล่าเรื่องราวของผู้คนในสมัยนั้น อัตลักษณ์ที่สำคัญทางด้านศิลปกรรมคือการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นนามธรรมมาถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรม งานจิตรกรรมฝาผนังในวัดของชุมชนมอญแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ลักษณะภาพจิตรกรรมแบบไทยประเพณี และจิตรกรรมรูปแบบช่างพื้นบ้าน (วารดา พุ่มผกา, 2560)

วัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ถือเป็นวัดมอญวัดหนึ่งที่มีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังทั้งดงามภายในตำบลบางตะไนย์โดยฝีมือของอาจารย์เทพเนรมิต จิตรกรรมไทย ช่างชั้นครูจากกรมศิลปากร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เนื่องจากวัดเตยเป็นวัดมอญและอาจารย์เทพเนรมิตผู้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังก็เป็นคนไทยเชื้อสายมอญ ทำให้มีอัตลักษณ์มอญหลายอย่างปรากฏภายในอุโบสถ ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือบทสวดมนต์ซึ่งถูกเขียนด้วยอักษรมอญบริเวณลายขอบเหนือหน้าต่าง นับตั้งแต่ชนะโมตัสสะถึงธรรมจักรกับปวัตตสูตรเวียนรอบอุโบสถพอดี

ปัจจุบันแม้คนไทยจะมีความผูกพันกับวัด แต่งานจิตรกรรมต่าง ๆ กลับไม่ได้ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ผู้คนส่วนมากมักไม่ทราบเกี่ยวกับรายละเอียด ประวัติความเป็นมา หรือเล็งเห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านั้นัก ได้แต่ชื่นชมความสวยงามเพียงอย่างเดียว นับวันอาจทำให้งานจิตรกรรมเหล่านี้เลือนหายไปจากการรับรู้ถึงความสำคัญของคนในสังคมไทยปัจจุบัน (แผน เอกจิตร, 2562) เช่นเดียวกับวัดเตยซึ่งชาวบ้านภายในชุมชนเองหรือนักท่องเที่ยวจากภายนอกไม่ค่อยทราบเกี่ยวกับเรื่องราว เนื้อหา รูปแบบทางทัศนศิลป์ของจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดซึ่งใช้เวลาสร้างสรรค์อย่างยาวนาน อีกทั้งยังมีคุณค่าทางศิลปะ สามารถนำไปสู่การเรียนรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติ การรักและหวงแหนศิลปวัฒนธรรมของชาติ เป็นมรดกให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาสืบต่อไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นที่ต้องศึกษาวิจัยเพื่อรวบรวมความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เผยแพร่ในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อประชาสัมพันธ์วัดและให้ความรู้แก่บุคคลทั่วไป รวมถึงช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนและท้องถิ่นเกิดความสนใจมองเห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมไทยมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารายละเอียดและประวัติความเป็นมาของจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
2. เพื่อรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อย่างเป็นระบบในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนัง เป็นงานที่เขียนลงบนโครงสร้างของตัวอาคาร เช่น ฝาผนัง เพดาน เสา ช่อ คาน บานประตูหน้าต่างภายในวัดหรืออาคารเสนาสนะต่าง ๆ เรื่องราวที่นิยมเขียนจะเป็นพุทธประวัติ ไตรภูมิ เทพชุมนุม ชาดก วรรณกรรมทางศาสนา ปรีชาธรรม นิทานพื้นบ้าน วิถีชีวิต พระราชพิธี และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย (ชัยศ วิจิตรวัฒนา นูวัต, 2560) จิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นศิลปะประเภทหนึ่งที่แสดงลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ของแต่ละชาติและเป็นรากฐานของวัฒนธรรม มีคุณค่าแห่งมรดกสังคมที่บรรพบุรุษได้สร้างสมไว้ (มนต์ผกา วงษา, 2543)

วราดา พุ่มผกา (2560) กล่าวว่า ชาวมอญอพยพมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาและเข้ามามากในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้สร้างชุมชนอยู่อาศัยตามที่ต่าง ๆ ชาวมอญเป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างวัดวาอารามไว้ในชุมชน และมักวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเพื่อตกแต่งอาคาร เสนาสนะต่าง ๆ เพื่อสอนพุทธศาสนาหรือบอกเล่าเรื่องราวของผู้คน อัตลักษณ์สำคัญด้านศิลปกรรมมอญคือการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นนามธรรมมาถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรม ลักษณะของจิตรกรรมแบ่งเป็นรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณี คือ การวาดภาพที่เป็นระเบียบแบบแผน สะท้อนเอกลักษณ์ของช่าง จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนเป็นที่ยอมรับและสืบทอดจนกลายเป็นประเพณี และรูปแบบช่างพื้นบ้านที่มีลักษณะเรียบง่าย สะท้อนภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ไม่ได้ยึดหลักการเขียนภาพตามระเบียบแบบแผนตามคติของช่างหลวง

แต่องค์ประกอบหลักยังคงเน้นเกี่ยวกับพุทธประวัติ และนิยมสอดแทรกภาพวิถีชีวิตของ
ผู้คนในชุมชนนั้น

การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังตามวัดในชุมชนมอญหลายภูมิภาคของ วารดา
พุ่มผกา (2560: 59) พบว่า จิตรกรรมฝาผนังตามวัดในชุมชนมอญเป็นการสะท้อนคติ
ความเชื่อของชาวมอญที่มีต่อพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีมอญส่วนใหญ่
จึงมีความเชื่อมโยงกับพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า โดยผลงานเขียนส่วนใหญ่เป็นงาน
ของช่างหลวง นอกจากนั้นยังเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวมอญ ซึ่งสะท้อนถึง
ความสัมพันธ์ที่ตระหว่างคนไทยและมอญที่มีมาแต่อดีต

แนวคิดเกี่ยวกับมอญ

มอญเป็นชนชาติที่เคยเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดชาติหนึ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์
มีอารยธรรมและภาษาเป็นของตนเองมาแต่โบราณ ชาวมอญเป็นชนเผ่ามองโกลอยด์
มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางด้านตะวันตกของประเทศจีน มีภาษาพูดอยู่ในตระกูลภาษามอญ-
เขมร (Mon-Khmer) ในอดีตชาวมอญเคยมีอาณาจักรอยู่บริเวณตอนล่างของประเทศ
เมียนมา (สิโรตม์ ภินันท์รัชชัตร์, 2557)

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทย ปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกใน
พ.ศ. 2127 เดิมชาวมอญในดินแดนพม่าเดินทางไปมาหาสู่ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งในดินแดนไทยเป็นปกติตั้งแต่โบราณกาล แต่มีการอพยพครั้งใหญ่ ๆ ทอยยมาเป็น
ระลอก จากภาวะสงคราม 9 คราวด้วยกัน สมัยอยุธยา 6 คราว สมัยธนบุรี 1 คราว และ
สมัยรัตนโกสินทร์ 2 คราว ชาวมอญที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย ได้รับการดูแลอย่างดี
จากพระมหากษัตริย์ไทย โดยจัดหาหลักแหล่งที่เหมาะสมให้เป็นที่อยู่ ส่วนมากจะอยู่
ริมน้ำโดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือของกรุงเทพมหานครขึ้นไป
บริเวณที่มีชาวมอญตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ ได้แก่ ปากเกร็ด นนทบุรี สามโคก
ปทุมธานี และนครเขื่อนขันธ์หรือปากลัด พระประแดง รongลงมา ได้แก่ ตามลำน้ำแม่
กลอง ในอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี (วารดา พุ่มผกา, 2560)

แนวคิดเกี่ยวกับสื่อสิ่งพิมพ์

นันทา วิทูรศักดิ์ (2542: 197) ได้อธิบายความหมายของสิ่งพิมพ์ คือ วัสดุตีพิมพ์ ได้แก่ สิ่งพิมพ์ที่รวบรวมเป็นเล่มจากการตีพิมพ์จากเครื่องพิมพ์ เป็นวัสดุเพื่อการอ่าน การศึกษาค้นคว้า การวิจัย เป็นต้น ขณะที่ คณิง เพชรสมัย (2541: 3) เห็นว่าจุดประสงค์ของการออกแบบสิ่งพิมพ์ ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ เพื่อช่วยในการสื่อความเพื่อดึงดูดความสนใจ เพื่ออำนวยความสะดวกในการอ่าน และเพื่อสร้างบรรยากาศขั้นตอนการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ เริ่มจากขั้นการคิดสร้างสรรค์ เป็นการคิดเพื่อค้นหาแนวทางใหม่ ๆ เป็นการคิดอย่างมีระบบ ขั้นนี้กรู้ เป็นการพัฒนาแนวคิดเดิมให้ชัดเจนขึ้นและขั้นการออกแบบ

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยสนใจศึกษาความรู้จากจิตรกรรมฝาผนังในวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอบางเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นวัดของชาวมอญเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อประชาสัมพันธ์วัดและให้ความรู้แก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้คนในชุมชนท้องถิ่นสนใจและเห็นคุณค่าของงานศิลปวัฒนธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษารายละเอียดของงานจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอบางเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน พ.ศ. 2564 มีรายละเอียดดังนี้

1. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน จำนวน 4 คน ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดเตย พระลูกวัด นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบางตะไนย์ เจ้าหน้าที่ภายในองค์การบริหารส่วนตำบลบางตะไนย์ และผู้สร้างงานจิตรกรรม จำนวน 1 คน คือ อาจารย์เทพเนรมิตจิตรกรรมไทย

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ ใช้สัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนและผู้สร้างงานจิตรกรรม และแบบบันทึกข้อมูล ได้แก่ ชื่อผลงานจิตรกรรม ตำแหน่งที่พบผลงาน และรายละเอียดของผลงาน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยลงพื้นที่สังเกตและสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างตามแนวคำถามในการสัมภาษณ์ และบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับผลงานจิตรกรรม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์หลังจากพื้นที่ มาวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) โดยสรุปจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม

ผลการวิจัย

1. รายละเอียดของตำบลบางตะไนย์และวัดเตย

เดิมตำบลบางตะไนย์เป็นบ้านเรือนคนไทยกลุ่มน้อยที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต่อมาชาวมอญหรือชาวรามัญได้อพยพมาในสมัยกรุงธนบุรี และตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอปากเกร็ดและอำเภอสองโคก จังหวัดปทุมธานี มีประชากรตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ณ เดือนตุลาคม 2559 รวมทั้งสิ้น 4,821 คน 2,070 ครัวเรือน ไม่รวมประชากรแฝง มีผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 98 ผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 2 มีวัดจำนวน 4 แห่ง ศาลเจ้า 5 แห่ง

วัดเตย ตั้งอยู่ที่หมู่ 3 ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นวัดมอญที่มีความสำคัญมากและเป็นสถานที่สำหรับจัดงานประเพณีท้องถิ่นต่าง ๆ ในตำบลบางตะไนย์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2317 ภายหลังจากการสร้างวัดเสร็จสมบูรณ์ มีการนิมนต์พระจากมอญมาเป็นเจ้าอาวาส เนื่องจากชาวมอญถือเป็นชนชาติเก่าแก่ที่สุดชนชาติหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สั่งสมอารยธรรมด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี อักษรศาสตร์ สถาปัตยกรรม กฎหมาย ดนตรี และนาฏศิลป์ เป็นมรดกตกทอดมายังภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

วัดเตย มีอุโบสถ 2 หลัง หลังเดิมไม่ได้ใช้งานแล้ว คงใช้งานแต่อุโบสถปัจจุบัน ภายในอุโบสถมีพระประธานประจำอุโบสถปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง 60 นิ้ว สูง 96 นิ้ว นอกจากนี้มีโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เปิดสอนเมื่อ พ.ศ. 2520 โดยเจ้าอาวาสวัดคนปัจจุบัน คือ พระครูนนทธรรมาภรณ์

2. ประวัติอาจารย์เทพเนรมิต จิตรกรรมไทย

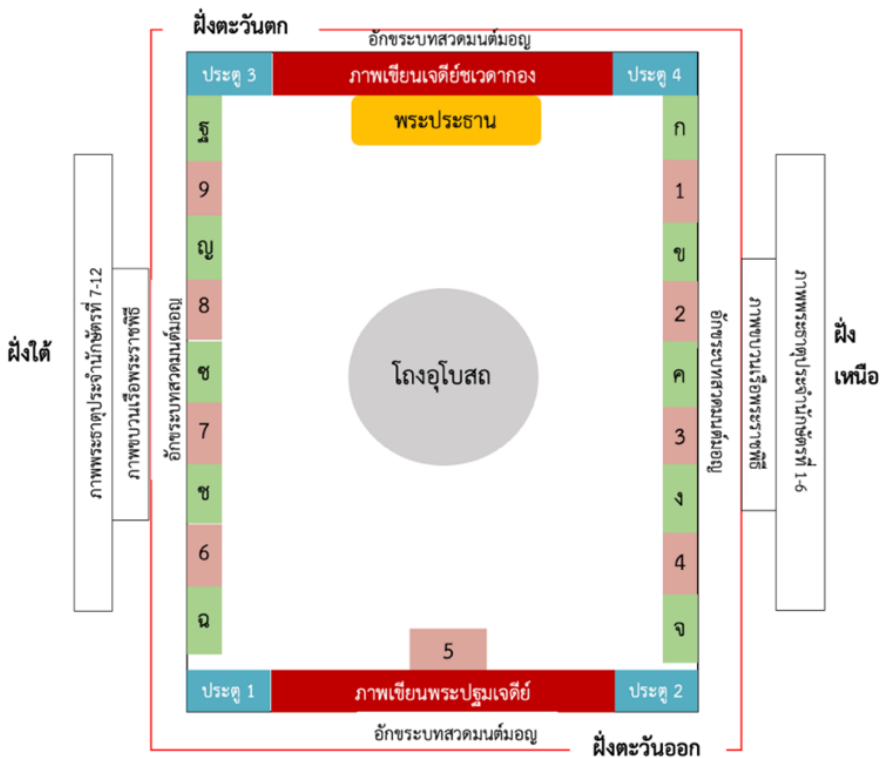
ผู้สร้างจิตรกรรมภายในวัดเตยเป็นหลัก คือ อาจารย์เทพเนรมิต จิตรกรรมไทย โดยอาจารย์เทพเนรมิตหรือช่างเทพ คือ ช่างชั้นครูจากกรมศิลปากร เป็นคนไทยเชื้อสายมอญ จบการศึกษาระดับอุดมศึกษาจากคณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร บวชเรียนอีก 3 พรรษาที่สำนักวัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี จนได้นักธรรมชั้นเอก ระยะเวลาการสร้างผลงานที่วัดเตยเป็นเวลา 5 ปี วัดอุประสงค์ในการสร้างงานของอาจารย์เทพเนรมิต คือ มีความต้องการให้คนรุ่นหลังมองเห็นคุณค่าของศิลปะที่บรรพบุรุษสร้างเอาไว้และส่งต่อจินตนาการไปยังรุ่นสู่รุ่น

การตั้งปณิธานว่าจะอุทิศตนทำงานด้านนี้อย่างจริงจังทำให้ท่านมีผลงานปรากฏอยู่ในพระอุโบสถ วิหารและมณฑปวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งในท้องถิ่นบ้านเกิดคือจังหวัดราชบุรีและอีกหลายจังหวัด เช่น ปัตตานี ลพบุรี กาญจนบุรี นนทบุรี กรุงเทพมหานคร ซึ่งอาจารย์เทพเนรมิตได้ออกแบบงานจิตรกรรมทั้งหมดโดยไม่คิดค่าแรง

3. แนวคิดของจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย

จุดเริ่มต้นในการสร้างจิตรกรรมฝาผนังวัดเตย พระครูนนทธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเตย ใช้เวลา 12 ปีในการหาช่างฝีมือ เป็นช่างชุดแรกและชุดเดียวที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงอีก ซึ่งท่านเจ้าอาวาสเป็นผู้มอบโจทย์และแนวคิดต่าง ๆ ให้กับช่าง โจทย์ที่ให้เหมือนกับวัดอื่น คือ มีการสร้างสรรค์ภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ฯลฯ แต่กำหนดให้จัดรูปแบบให้เรียบง่าย ดูดีขึ้นหรือแปลกกว่าวัดอื่น เรื่องที่ท่านต้องการแบบสดใสนี้ชีวิตชีวา เพราะมองว่ามนุษย์เรามีชีวิตแล้วต้องมีวิญญาณ มีความรู้สึก จึงให้ช่างใช้สีแบบจัดจ้าน เนื่องจากอนาคตสีจะเลือนหรือซีดลงตามธรรมชาติ นอกจากนี้มีการใช้กระจกกันไม่ให้โดนลม น้ำ ควัน ฯลฯ เพราะอาจมีผลกระทบกับสี โดยทางวัดเป็นผู้ดูแลงบประมาณ

สำหรับแง่มุมพิเศษในการทำงานศิลปะภายในวัดที่อาจารย์เทพเนรมิตปฏิบัติมาตลอด คือ การใช้น้ำมันตมผสมสีก่อนจะบรรจุใช้สีวาดลงบนผนัง เพื่ออนุรักษ์วิชาช่างครูแบบโบราณให้เกิดความงดงามสืบต่อไป วิธีการดูภาพพุทธประวัติและทศชาติชาดกของวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี คือ ดูจากเหตุการณ์ในแต่ละภาพจะเรียงลำดับจากบนลงล่าง

ภาพที่ 1 แผนผังงานกิจกรรมภายในโอบสธ ตำบลบางตะไนย์ อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

คำอธิบายภาพ: ก-ฐ คือ ภาพเขียนทศชาติชาดกบนบานหน้าต่าง และ 1-9 คือ ภาพเขียนพุทธประวัติ

ก: เตมียชาดก	ฉ: ภูริทัตชาดก
ข: ชนกชาดก	ช: จันทชาดก
ค: สุวรรณสามชาดก	ซ: นารทชาดก
ง: เนมิราชชาดก	ญ: วิรุทธชาดก
จ: มโหสถชาดก	ฐ: มหาเวสสันดรชาดก

- 1: ภาพ พูลเชิณฺ์สันดุสิตเทวราชโพธิสัตว์จุติ, พระราชพิธีอภิเษกสมรส
ระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา
- 2: ภาพ ทรงพระสุบินนิมิต, ทรงพระประสูติกาล
- 3: ภาพ เทวทูตทั้ง 4, เสด็จออกผนวช
- 4: ภาพ ทรงออกมหาภิเนษกรรมณ, ทรงตัดโมลีถือนิพัสบรรพชา
- 5: ภาพ นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส
- 6: ภาพ ฃณูมาร
- 7: ภาพ โปรดพุทธบิดาและนางพิมพา
- 8: ภาพ เสด็จจากดาวดึงส์, ยมกปาฏิหาริย์, ต้นมะม่วงในพุทธประวัติ
- 9: ภาพ ปรีณิพพาน

จุดที่เหนือขึ้นไปจากภาพและบานหน้าต่าง จะพบกับอักขระมอญตัวทองบทสวดบนลายขอบหน้าต่างเหนือหน้าต่าง ตั้งต้นที่นะโมตัสสะ ไปจนจบบทสวดธรรมจักรกับปวัตตนสูตร เวียนรอบโบสถ์พอดี ซึ่งช่างเทพเนรมิตเคยกล่าวว่าเป็นเพียงหนึ่งเดียวในประเทศไทย เป็นส่วนที่แสดงอัตลักษณ์ความเป็นมอญได้มากที่สุด

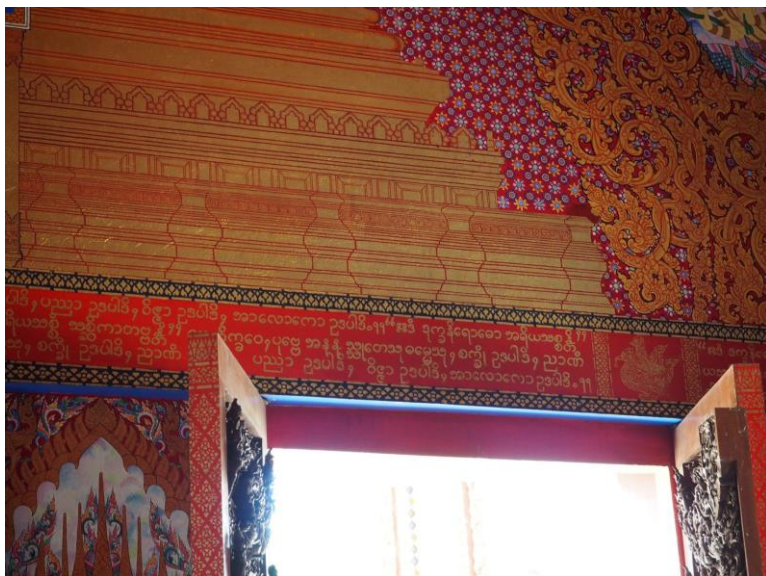

ตัวอย่างภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถ

ภาพที่ 2 ซ้าย: ทรงพระสุบินนิมิต, ทรงพระประสูติกาล/ขวา: นางสุชาดากวายนรำร่ายยาสม
(พุทธประวัติ)

ภาพที่ 3 ซ้าย: เนมิราชขาดก (ขาดกชาติที่ 4) / ขวา: มโหสถขาดก (ขาดกชาติที่ 5)

ภาพที่ 4 อักขระบทสวดมอญเหนือบานหน้าต่าง

ภาพที่ 5 ขบวนเรือพระราชพิธี

ภาพที่ 6 พระธาตุประจำ 12 นักษัตร

4. การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์

การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจัดทำในรูปแบบของคู่มือความรู้และแผ่นพับ ผู้ชมสามารถเข้าถึงได้จากการสแกน QR Code ซึ่งเหมาะกับยุคดิจิทัลในปัจจุบันที่สามารถศึกษาข้อมูลผ่านระบบออนไลน์บนสมาร์ทโฟนหรือแท็บเล็ต เข้าถึงง่ายและสะดวก คู่มือมีขนาด A5 โดยใช้โปรแกรม Adobe Photoshop และ Microsoft Word ในรูปแบบไฟล์ PDF และการจัดทำแผ่นพับ แบ่งเป็น 7 ส่วน โดยใช้โปรแกรม Microsoft PowerPoint

ภาพที่ 7 QR Code สำหรับคู่มือ (ซ้าย) และ QR Code สำหรับแผ่นพับ (ขวา)

อภิปรายผล

จากการศึกษาตำบลบางตะไนย์แต่เดิมจะเห็นได้ว่าเป็นบ้านเรือนคนไทยกลุ่มน้อยที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอปากเกร็ดและอำเภอสสามโคก ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของหมู่บ้านเจริญขึ้นตามลำดับ มีกลุ่มชนหลายชาติเข้ามาตั้งถิ่นอาศัยภายในตำบล จนมีการผสมผสานหลากหลายระหว่างชนชาติไทย มอญ จีน และชาติอื่น ๆ สำหรับประชาชนที่สืบเชื้อสายมอญซึ่งยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวมอญเดิมก็ยังมีอยู่ แม้จะลดน้อยลง

วัดเตย ตั้งอยู่ที่หมู่ 3 ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นวัดมอญที่มีความสำคัญมากและเป็นสถานที่สำหรับจัดงานประเพณีท้องถิ่นต่าง ๆ ในตำบลบางตะไนย์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2317 มีอุโบสถทั้งสิ้น 2 หลัง ภายในประดิษฐานพระประธานเป็นพระอุโบสถปางมารวิชัย จากการสัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาส พบว่า บทบาทของคนในชุมชนกับวัดยังมีการพึ่งพาอาศัยกัน ชาวบ้านเหมือนเป็นรั้ววัด ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตลอด

ด้านงานจิตรกรรม พระครูนนทธรรมาภรณ์เจ้าอาวาสวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ใช้เวลา 12 ปีในการหาช่างฝีมือ คือ อาจารย์เทพเนรมิต จิตรกรรมไทย ซึ่งท่านเจ้าอาวาสเป็นผู้มอบโจทย์และแนวคิดต่าง ๆ ให้กับช่าง สีที่ใช้จะออกแนวสดใสดำ มีชีวิตชีวา มีการใช้กระจกกันไม่ให้โดนลม น้ำ ควัน ฯลฯ เพราะอาจมีผลกระทบกับสี แง่มุมพิเศษสำหรับการทำงานศิลปะภายในวัดที่อาจารย์เทพเนรมิตปฏิบัติมาตลอด คือ การใช้น้ำมันตัมสมสีก่อนจะบรรจุใช้สีนั้นวาดลงบนผนัง เพื่อยกย่องวิชาช่างครูแบบโบราณ วิธีการดูภาพพุทธประวัติและทศชาติชาดกโดยหลักของวัดเตย คือ ดูจากด้านบนลงด้านล่าง

งานจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถหลังใหม่วัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี จะเรียงแบบเวียนตามเข็มนาฬิกานับจากทางซ้ายของพระประธาน

(ทิศเหนือ > ทิศตะวันออก > ทิศใต้ > ทิศตะวันตก) ประกอบด้วย พุทธประวัติ 9 ภาพ ทศชาติชาดกหลังบานหน้าต่าง 10 บาน และอื่น ๆ ได้แก่ บานประตูลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บานประตูลายพญานาคราช บานประตูลายท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ทิศ พระเจดีย์เกศาธาตุชเวดากอง ตปัสสะและภัสลิกะขณะถวายข้าวสัตตูก่อนสัตตพวง วิมานชั้นพรหม พระปฐมเจดีย์ อัครมอญ ขบวนเรือพระราชพิธี และพระธาตุประจำปีเกิด 12 นักขัต

อาจกล่าวได้ว่า งานจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดเตยเป็นแบบจิตรกรรมไทยประเพณี เป็นระเบียบแบบแผนสะท้อนเอกลักษณ์ของช่าง ผสมผสานระหว่างไทยกับมอญเนื่องจากวัดนี้เป็นวัดมอญและอาจารย์เทพเนรมิตผู้สร้างสรรค์ผลงานก็มีเชื้อสายมอญ ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ อัครมอญเหนือขอบหน้าต่างที่เป็นบทสวดมนต์ เริ่มตั้งแต่ นะโมตัสสะเวียนรอบอุโบสถไปจบที่ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และพระเจดีย์เกศาธาตุชเวดากองซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของ(ประเทศ)พม่า แต่ส่วนใหญ่จะเน้นภาพพระเจดีย์ของไทยเป็นหลัก สีของงานจิตรกรรมค่อนข้างสดใส จัดจ้าน ไม่ซีด เนื่องจากความต้องการของท่านเจ้าอาวาสที่ต้องการให้สีคงความสดไว้นานที่สุดก่อนจะเลือนหายไปตามกาลเวลา

องค์ประกอบของงานจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถตรงตามอัตลักษณ์ทางด้านศิลปกรรมมอญ คือ มีการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นนามธรรมมาถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรมแบบรูปธรรม ผลงานด้านจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ตามวัดมอญในชุมชนมอญส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบจิตรกรรมไทยประเพณีแบบช่างหลวง ซึ่งภาพวาดจะมีแบบแผนการจัดองค์ประกอบวางภาพ การใช้สี เน้นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและชาดกตามที่ วารดา พุ่มผกา (2560) และบุญกร วชิระเอียรชัย (2552) ได้กล่าวไว้ เนื่องจากประกอบไปด้วย พุทธประวัติตั้งแต่ท้าวสักกะเทวราชกราบทูลเชิญท้าวสันดุสิตเทวราชลงมาจุติยังโลกมนุษย์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าจนถึงปรินิพพาน และชาดกสิบชาติตั้งแต่เตมียชาดกถึงเวสสันดรชาดกอย่างครบถ้วน นอกจากนี้การจัดวางตำแหน่งมีการจัดให้จุดที่อยู่ในระยะสายตาที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุดเป็นส่วนที่เขียนเรื่องชาดกหรือพุทธประวัติ โดยจุดเด่นของภาพหรือตอนสำคัญที่เป็นเสมือนหัวใจของเรื่อง มักจะเด่นชัดและอยู่ในสายตาพอดี สอดคล้องกับรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ ปริญญา ภิกขุ (2545) ได้นำเสนอไว้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. องค์การบริหารส่วนตำบลบางตะไนย์ ควรดำเนินการจัดการและเผยแพร่ความรู้หรือข้อมูลต่าง ๆ ด้านวัฒนธรรมให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและเป็นปัจจุบันอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากบางตะไนย์เป็นตำบลที่มีความโดดเด่นด้านวัฒนธรรม อีกทั้งคนในพื้นที่และนายธนิต สุขทอง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านศิลปวัฒนธรรมในตำบลเป็นอย่างดี หากมีการแลกเปลี่ยนข้อมูล จัดการอย่างเป็นระบบ และเผยแพร่ในรูปแบบที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายก็น่าจะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนในพื้นที่และภายนอกมากขึ้น

2. ภาครัฐควรมีส่วนร่วมในการสนับสนุน อนุรักษ์ และให้ความสำคัญกับศิลปวัฒนธรรมไทยทั้งวัดเตย ตำบลบางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี และวัดอื่น ๆ โดยเฉพาะวัดที่ไม่เป็นที่รู้จัก เนื่องจากเป็นสิ่งมีคุณค่าที่กำลังจะสูญหาย ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสศึกษาหรือดำรงไว้ต่อไป

3. สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องจิตรกรรมฝาผนังหรือเผยแพร่ความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังของวัดอื่นในรูปแบบสิ่งพิมพ์ที่ทันสมัย สามารถเข้าถึงได้ ปลุกจิตสำนึกให้คนรุ่นใหม่ได้มีความซาบซึ้ง เข้าใจถึงคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่คนรุ่นเก่าได้สร้างสรรค์ไว้ด้วยความประณีต และหวงแหนทรัพยากรอันทรงคุณค่าด้านศิลปวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

คณิง เพชรสมัย. (2541). การออกแบบหนังสือพิมพ์และนิตยสาร. เชียงใหม่: ครองช่างการพิมพ์.

ชัยยศ วณิชพัฒนานาวัด. (2560). นวัตกรรม แนวความคิด และวิธีการการจำลองภาพเสมือนจริงที่มีมุมมองภาพที่สมบูรณ์ของจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี. สืบค้น 14 เมษายน 2564, จาก <http://dspace.lib.buu.ac.th/xmlui/handle/1234567890/3532>

- นันทา วิฑูฒิตักดิ์. (2542). **หนังสือและการพิมพ์**. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- บุญยกร วชิระเอียรชัย. (2552). จิตรกรรมฝาผนังตอนถวายพระเพลิงพุทธสรีระ. ใน เกรียงไกร เกิดศิริ (บรรณาธิการ), **งานพระเมรุ ศิลปะสถาปัตยกรรมประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง** (หน้า 308-312). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปริญญ์ ฤกษ์. (2545). **วัดศรีเทพวรวิหาร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัฒน์.
- แผน เอกจิตร. (2562). การพัฒนาคู่มือการชมงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดในจังหวัดสุพรรณบุรีเพื่อส่งเสริมการเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย. **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**, 8(1), 178-192.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2554). สืบค้น 14 เมษายน 2564, จาก <http://www.dictionary.orst.go.th>
- มนต์ผกา วงษา. (2543). **การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังต่างยุคสมัย**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม.
- วารดา พุ่มผกา. (2560). **ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมของชุมชนไทยเชื้อสายมอญเพื่อออกแบบสื่อการเรียนรู้**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สิโรตม์ ภินันท์รัชต์ธร. (2557). **ศิลปกรรมของชาวมอญสมัยรัตนโกสินทร์ในภาคกลางของประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- องค์การบริหารส่วนตำบลบางตะไนย์. (ม.ป.ป.). **ฐานข้อมูลทางศาสนาและความเชื่อทางวัฒนธรรมมอญ**. นนทบุรี: ผู้แต่ง.

